

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.15

РЕЛІГІЙНИЙ КОМПОНЕНТ В КОНТЕКСТІ АКУЛЬТУРАЦІЇ ПРАВА

Городній М.М.,
здобувач

Львівський державний університет внутрішніх справ

Розглядається проблема релігійного компонента в контексті акультурації в праві, звернена особлива увага на особливості сучасного розвитку науки, техніки, біотехнологій, а також співвідношення даних категорій із релігійним компонентом у праві. Зазначено, що сучасний світ, який інтенсивно розвивається, повинен мати в основі релігійний рівень оцінки й аналізу, і на цій основі здійснюється ресекуляризаційний аналіз західних традицій та конструкцій у праві. Сучасний процес розвитку суспільства повинен базуватися на проблемах співвідношення моралі й релігії, а також слід зазначити, що вчені можуть тісно взаємодіяти з релігією у питаннях моралі, і мораль, безперечно, може ґрунтуватися на божественних началах. Будь-яка норма, яка буде трансплантована, повинна відображати моральний стан суспільства і відповідати йому, віддзеркалювати божественні норми.

Ключові слова: релігійний компонент у праві, акультурація у праві, правова комунікація, правова традиція, християнство, західна традиція права, правова взаємодія, цінність права.

Городній М.М. / РЕЛИГИОЗНЫЙ КОМПОНЕНТ В КОНТЕКСТЕ АККУЛЬТУРАЦИИ ПРАВА (К ПРОБЛЕМЕ РЕСЕКУЛЯРИЗАЦИИ) / Львовский государственный университет внутренних дел, Украина

Рассматривается проблема религиозного компонента в контексте аккультурации в праве, особенно обращено внимание на особенности современного развития науки, техники, биотехнологий, а также соотношение данных категорий с религиозным компонентом в праве. Отмечено, что современный мир, который интенсивно развивается, должен иметь в основе религиозный уровень оценки и анализа, и на этой основе осуществляется ресекуляризаційний аналіз західних традицій та конструкцій в праві. Современный процесс развития общества должен базироваться на проблемах соотношения морали и религии, а также следует отметить, что ученые могут тесно взаимодействовать с религией в вопросах морали, и мораль, безусловно, может быть основана на Божественных началах. Любая норма, которая будет трансплантирована, должна отражать моральное состояние общества и соответствовать ему, отражать Божественные нормы.

Ключевые слова: религиозный компонент в праве, аккультурация в праве, правовая коммуникация, правовая традиция, христианство, западная традиция права, правовое взаимодействие, ценность права.

Gorodnii M.M. RELIGIOUS COMPONENT IN THE CONTEXT OF ACCULTURATION LAW (THE PROBLEM RESEKULARIZATION) / Lviv State University of Internal Affairs, Ukraine

The problem of the religious component in the context of acculturation in the law, particularly drawn attention to features of the modern development of science, technology, biotechnology, and the ratio of these categories with a religious component to the right. It is noted that the modern world that is rapidly developing, should be based on a religious level assessment and analysis, and on this basis the analysis resekularizationyny western traditions and structures at right. The current process of social development should be based on value issues of morality and religion, and it should be noted that scientists can work closely with religion in matters of morality and ethics, of course, can be justified on the divine. Any rule that is transplanted, should reflect and respond to the moral state of society and reflect the divine rules.

Key words: religious component to the right, right to acculturation, legal communication, legal tradition, Christianity, Western tradition of law, legal cooperation, value of rights.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток суспільства вимагає заново переосмислити досягнення сучасної науки, а також аналіз останніх досягнень цивілізацій. Даний аналіз у контексті акультурації слід здійснювати на основі критерію релігійності. Особлива увага приділена проблемам секулярного та ресекулярного світу в контексті акультураційного процесу.

Актуальність дослідження полягає в тому, що сучасний світ продукує ряд ідей, які лягають у правову основу і повинні відповідати релігійному компоненту в процесі акультурації.

Стан дослідження. Питання, що стосуються релігійного компонента в контексті акультурації права, висвітлювались у працях Г. Бальтазара, Г. Геффлінга, Е. Бутру, І. Бурбена, Й. Ратцингера, К. Барта, М. Фуко, Л. А. Луць, О. Д. Тихомирова. Проте поза увагою залишені проблеми ресекуляризації в контексті акультураційних процесів.

Виклад основних положень. Під істиною розуміється відкритість простору, в якому всі можуть збиратися воеди-

но і ніхто не втрачає ні власної цінності, ні власного достойства.

Християнська релігія, віра несе в собі багате насліддя інших релігій, одночасно відкриваючи і направляючи його до Логосу, істинному розуму, здатна дати своєю глибокою сутністю нову основу і забезпечити справжній синтез технічної раціональності й релігії. Цей синтез здійснюється не безпосередньо шляхом втечі в ірраціональне і не тільки через відкриття розуму для досягнення його справжньої висоти і широти [1].

У вищенаведеному контексті слід зазначити, що «сутністю і завданнями богослов'я» у сучасному світі є здатність просування діалогу між релігією і розвитком світового етосу, що концентрується навколо понять справедливості, миру і збереження творіння. Богослов'я (релігія) повинна бути духовним розрадником, допомагати людині досягнути гармонії із самим собою і подолати відчуженість [2]. Сучасний процес секуляризації повинен базуватися на проблемах співвідношенні моралі й релігії

[3]. Вчені можуть плодovито взаємодіяти з релігією в питанні моралі, і мораль, безперечно, може ґрунтуватися тільки на Божественних началах [3, с. 207].

Особливої уваги заслуговує проблема філософії релігії та духовності людини.

Датський філософ Г. Геффдінг у праці «Філософія релігії» зазначає, що релігія є однією з форм людського життя, і правильну оцінку вона може отримати тоді, коли розглядається у зв'язку з іншими формами цього життя.

Науковець вказує, що всі духовні сили повинні сприяти поглибленню й збагаченню життя Духа і основна роль при цьому відводиться релігії [4].

Під терміном «філософія релігії» можна розуміти мислення, для якого релігія є джерелом і базисом побудови, чи мислення, що бере релігію своїм об'єктом [4, с. 1].

Філософія релігії складає важливий розділ філософського знання, в релігієзнавстві в цілому вона є однією із п'яти важливих дисциплін, що складає каркас сучасного релігієзнавства: зокрема, мова йде про історію релігії, соціологію релігії, психологію і феноменологію релігії.

Доцільно зазначити, що через усі культури червоною ниткою проходить розуміння прагнення людини до Бога і вічності, а також усвідомлення гріха, покаяння і прощення, усвідомлення спільності з Богом і вічним життям і, нарешті, прийняття основних моральних установ як вони оформлені в Десятислов'ї (десять заповідей, отриманих Мойсеєм на горі Синай), підтверджується єдність людського буття і його спільна причетність до істини в теперішньому й майбутньому часі [1, с. 128].

Сучасний дослідник і найбільш впливовий богослов ХХ ст. Карл Барт (1886–1968) з приводу сучасного розвитку суспільства у праці «Виправдання і право» зазначає, що держава в контексті світського розуміння повинна базуватися першопочатково і кінцево належати Ісусові Христові, вона у своїх відносно самостійних субстанціях, достоїнстві, функції й цільовій установці повинна служити особі та ділу Ісуса Христа і, таким чином, відбувшомуся в ньому оправданню грішника. Держава повинна себе повести так, якби створена Ісусом Христом і для нього, така держава зможе вершити правосуддя і захищати право і, таким чином, здійснювати безпечну дорогу розвитку суспільства, істинна держава може гарантувати справжню істинну свободу, щоб провадити нам спокійне і тихе життя у поборності й достоїнстві [5, с. 27–28].

У контексті секуляризаційного підходу, запропонованого Юргеном Хабермасом і Йозефом Ратцингером, слід зазначити, що держава повинна тісно співіснувати з релігією (церквою), релігійною общиною, де зовнішньою формою є держава, а орієнтиром її діяльності, сутності й духовності повинна бути релігія, чи будуватися на даній основі, використовуючи сутність духовності.

Філософія релігії в широкому розумінні існує стільки, скільки існує і філософія в цілому як частина духовної культури.

Філософія релігії у вузькому розумінні – це автономне філософське судження про Бога / божество і релігії (в рамках конкретної конфесії та поза нею). Крім того, предмет філософії релігії зближує філософію з богослов'ям [6, с. 8–9].

Французький дослідник Еміль Бутру у праці «Наука і релігія у сучасній філософії» намагається знайти шляхи вирішення конфлікту між наукою та релігією за допомогою протиставлення натуралістичного та ідеалістичного напрямів. Філософія Е. Бутру формувалася під впливом ідей спиритуалізму – філософського погляду, що розглядає дух як безтілесну субстанцію, яка існує незалежно від матерії. На думку дослідника, закони науки, не будучи абсолютно строгими, залишають місце для випадковості, індивідуальної дії і в кінцевому рахунку творчого принципу, що нез'ясовно божественному началу, тобто творцю [7].

Для актуальності процесів на особливу увагу заслуговує проблема ресекуляризації.

Ресекуляризація в сучасному світі характеризується викликами цивілізації. Сучасна цивілізація ставить перед людиною, а також антропологією права багато проблем, що стає основою онтологічності людини (особливо це зумовлено всепроникаючою інформатизацією): проблеми генної інженерії, проблема сучасної сім'ї, особистісні (так звані соматичні) права, правові наслідки втілення в побут сучасної людини нових технологій (біотехнології і т. д.).

Сучасне сімейне законодавство зазвичай скорочує народжуваність, заохочує навіть розрив кровноспоріднених зв'язків. В Європі, зокрема у Франції, від 40 до 60 розлучень – на 100 шлюбів, зростання числа холостяцьких господарств, матерів і батьків-одинаків; у Північній Європі лише 50% жінок, які можуть народжувати, перебувають у шлюбі; існує проблема позашлюбних дітей: в Данії і Норвегії - 40%, у Франції - 10%, в Італії також існує проблема дітей із «неповних сімей» і прийомних дітей; зростання числа незареєстрованих шлюбів та одностатевих шлюбів, падіння народжуваності в розвинутих країнах, узаконення альтернативних способів зачаття дітей («пробіркові діти»), розповсюдження нелегалізованого виношування дітей біологічною матір'ю [8, с. 414–415].

Так, для Західного суспільства не обов'язковою є незайманість нареченої, що перестала бути у багатьох суспільствах обов'язковою умовою шлюбу; знецінюється подружня вірність: зазвичай сучасні молоді люди, які вступають у шлюб, укладають, на їх думку, «пакт про взаємну свободу» при дотриманні визначених правил допустимого. Також складним є формування нових форм сімейних утворень: мова йде про вільний союз двох чи декількох людей, що спільно проживають, і про гомосексуальні (лесбійські) пари, що претендують на статус сім'ї.

У 2001 році Конституційний Суд Німеччини почав обговорення питання про конституційність введення реєстрації гомосексуальних шлюбів у деяких землях ФРН.

У Мексиці і Великобританії (а саме, в Лондоні) гомосексуалісти можуть офіційно реєструвати свої відносини. Це є першим кроком на шляху до легалізації гомосексуальних шлюбів у країні. З вересня 2001 року Лондонський РАЦС (The London Partnerships Register) зобов'язаний приймати заяви від гомосексуальних шлюбів, якщо хоча би один із членів є жителем Лондону.

На нашу думку, вищезазначені категорії слід вирішувати через категорію ресекуляризації, повернення до онтології людини, онтології людини у Всесвіті, до Божественних начал, оскільки вищенаведені категорії формування сім'ї порушують антропологію людини, її світоглядні основи, що призводить до руйнівних процесів людини і Всесвіту, порушується моральна фізика (згідно з концепцією Даріо Соммерса).

Також сучасна проблема, яка потребує ресекуляризації в сучасному світі, – це проблема постмодерного бачення особистісних прав людини, зокрема їх меж, юридично-антропологічна проблема. Йдеться про так звані персональні права, або соматичні (тілесні), які теж сьогодні актуальні: право на смерть (евтаназія), зміна статі, гомосексуальні контакти, трансплантація органів, вживання наркотиків чи психотропних засобів, право на штучне репродукування, стерилізація, аборт і вже невдовзі - право на клонування і т. д. [8, с. 425–426].

Вищезазначені соматичні права: або такі, які активно обговорюються в сучасному суспільстві, або законодавчо закріплені, або такі, що знаходяться в процесі активних дискусій, – з точки зору онтології не відображають онтологію людини, її релігійне та природне прагнення до трансцендентального.

На нашу думку, серцевину особистісних прав складають право життя і достоїнство особистості, право на свободу й особисту недоторканість, свободу совісті, право на безпечне існування і т. д. Дані природні права повинні входити в систему природних прав людини. Особистісні

права людини повинні відображати духовний стан людини.

Ще однією зі складних проблем сучасності є законодавче врегулювання дослідів з ембріоном. У ряді таких ліберальних країн, як Франція, Німеччина, Норвегія, дослідження на ембріонах з певними застереженнями заборонено. У Німеччині вирощування людського ембріону поза організмом людини для інших цілей, ніж вагітність, не тільки заборонено, але й карається законом позбавленням волі на три роки. У Швеції тканини, отримані від абортів плоду, можуть бути використані тільки для медичних цілей, але обов'язково за згодою жінки, що носила плід. З проблемами статусу ембріону пов'язані дві інші проблеми – генна інженерія (розшифровка генів людини і маніпуляція з ними) і клонування людини [8].

Проблемою сучасності є також широке використання в медицині трансплантації органів і тканин: вилучення трансплантатів із тіла живої людини чи трупа і пересадка їх в лікувальних цілях іншій людині. Поряд зі згодою живого донора на трансплантацію відомі випадки пересадки здорових органів, наприклад нирки від донора до його кровного родича, існують проблеми примусового взяття органів чи тканин людини для трансплантації, відповідальність за порушення правил проведення такої операції. Питання етики і права залишаються скритими і використання трупів для трансплантації.

Трансплантація органів з моменту народження як медичної дисципліни викликала широкий суспільний резонанс і широке обговорення в засобах масової інформації. Хоча сьогодні суспільство все більше усвідомлює важливість трансплантації як методу порятунку людського життя і переходить від раціональної критики до вдумливого й серйозного філософсько-правового аналізу [9, с. 74–75]. Особливо, на нашу думку, дана проблема потребує серйозного філософсько-правового аналізу, теологічного обґрунтування, розгляду соціо-гуманітарного, етичного та моральних аспектів даного явища.

Хоча сьогодні широкий спектр гострих і дискусійних проблем, зокрема регулювання процедури отримання згоди на забір органів у живого донора, донорство *post mortem* визначення часу смерті людини залишаються актуальними і нормативно закріплені в ряді сучасних країн, таких як Німеччина, США, Великобританія, Франція, Бельгія, Швеція і т. д. [10, с. 75].

Дану проблему слід вирішувати після комплексного і всестороннього аналізу даного питання із залученням спеціалістів різних галузей знань і особливо представників духовенства.

Вищенаведені міркування з приводу ембріонів, а також генної інженерії чи трансплантації органів суперечить онтології людини, її буттю (особливо це стосується її призначення у Всесвіті), суперечить релігійним нормам Старого та Нового Завіту.

Ще однією морально-етичною проблемою сучасності є зміна статті людини – транссексуалізм. Сучасні дослідники прав людини, особливо соматичних чи персональних, зазначають, що людина має право на зміну фізичного обліку людини чи вибір фізичного обліку людини. Феномен транссексуалізму полягає, на думку людини, в антагонізмі між свідомістю і тілесністю людини, що диктує жити за установками іншої статті. У християнсько-іудейській традиції такі люди відкидаються. У ряді європейських держав прийняті закони про зміну статті, зокрема Німеччині (1980 р.), Франції (1987 р.), у Нідерландах (1985 р.). Право на статево-ідентичність визнано резолюціями Європейського Парламенту (12 вересня 1989 р.), Парламентської Асамблеї Ради Європи (29 вересня 1989 р.), рекомендовано державам-членам прийняти відповідні законодавчі акти. В Італії у жовтні 2000 року прийнято даний закон. За транссексуалізм визнається право адаптувати свою анатомію до статевої ідентичності, яку індивід відчуває і якою живе, а також коректувати адміністративне визначення своєї статі [8].

На нашу думку, це також суперечить онтології людини, її буттю, законам Всесвіту, оскільки людина народжується унікальною і є результатом творця Бога, і будь-які зміни зовнішності суперечать її природі.

Особливого значення в сучасний період набуває проблема еутаназії. Еутаназія (у перекладі з латинської мови *euthanasia* – *ea* – хороша і *thanatos* – смерть) – хороша, «блаженна смерть», коли застосовуються обезболюючі засоби, що полегшують вмирання при невиліковних хворобах. Поняття еутаназії в даний період застосовується і до припинення існування новонароджених з явними фізичними вадами. Розрізняють пасивну еутаназію (догляд за хворим у вигляді паліативного лікування, непризведення для одужання) і активну еутаназію (безболісне умертвіння хворого за його згодою і згодою родичів) [11].

Розрізняють такі форми еутаназії:

- «вбивство з милосердя» має місце в тих випадках, коли, наприклад, лікар або інша особа, спостерігаючи страждання іншої безнадійно хворої особи і не будучи в змозі їх усунути, вводить їй надмірну дозу медичного препарату, в результаті чого настає смерть;

- «самогубство, асистоване лікарем», коли лікар допомагає невиліковній хворій людині припинити життя;

- «власна активна еутаназія» може мати місце без допомоги лікаря, коли пацієнт сам вмикає прилад, який сприяє настанню легкої й безболісної смерті [12, с. 15]

Еутаназію можна класифікувати на насильницьку, коли вона здійснюється щодо особи проти її волі, та ненасильницьку, коли наявне прохання або згода особи на передчасне припинення життя.

На нашу думку, еутаназія порушує баланс між людиною і Всесвітом, не узгоджується з нормами канонічного права, згідно з якими лише Бог вирішує питання про життя чи смерть людини. Одна із заповідей Божих – «Не вбивай». Отже, штучне втручання людини у вирішення питання про смерть є гріхом, і тоді людина вбиває людину. Не сприймається еутаназія суспільною мораллю більшості цивілізованих країн.

Церква зазначає, що існує невидимий релігійний, моральний етичний рубіж, перейти який страшно... Священик Георгій Чистяков пише: «Біда нашої цивілізації полягає в тому, що в більшості випадків наші родичі і близькі, а потім і ми самі помираємо в лікарнях в ізоляції від реальності, в далі від рідних і друзів». Істинний гуманізм, на його думку, – допомогти людині подолати біль і страждання «пережити великий духовний ріст» в останні дні свого життя, подолати цю планку, якою, якою йому здавалося, був обмежений: «Не дати людині пережити це – недопустимо» [13].

Іспанський християнський філософ і антрополог Карлос Вільверде говорить: «Людина страждає більше, ніж тварина, оскільки усвідомлює своє страждання. Вона страждає і знає, що страждає. Але, з іншого боку, страждання посилює невід'ємне усвідомлення власного «Я». Тілесне і, тим більше, духовне страждання переконає нас в тому, що не тіло, не душа не стільки об'єкти, як страждання торкається всієї людини. Страждання має настільки особистісний характер, що переконає нас кожен день жити, усвідомлюючи свою відповідальність за власну унікальність. Насамкінець кожен залишається наодинці з Буттям, з Богом [14, с. 330].

К. Вільверде зазначає осудженням «Західного відношення до смерті» як порушення процесу насолодження життям. Також вказує, що все, до чого торкається капіталізм, він дегуманізує і перетворює в спосіб максимальної вигоди [14, с. 340–341].

Сучасні правові проблеми слід вирішувати з використанням біоетичності. Сучасний біоцентричний світогляд знайшов відображення в недавно оформленому напрямі етичної філософії, названому «біоетикою». Термін «біоетика» був запропонований американським вченим В. Р. Поттером у 1969 р. для виділення зі сфери медицини-

ської етики специфічних моральних проблем, що виникли у зв'язку і втіленням у медичну практику нових біотехнологій. Для терміна «біотехніка» більш підходить сфера етичних проблем, що виникають при використанні живих організмів і його впливу на них у процесі своєї діяльності. Термін «біотика» сьогодні вдало замінюється терміном «біомедична етика». Моральні норми діють в економіці, в політиці, в медицині – усюди, де є міжлюдські відносини, тому для закріплення вони повинні пройти на етичному рівні так зване «обґрунтування», і тоді вони стають правовими [15].

Будь-яка норма, яка приймається у сфері медичних правовідносин, повинна відповідати моральному стану суспільства і відображати Божественні норми.

Висновки. Отже, можна зазначити, що у сучасному розвитку особистісні (соматичні) чи персональні права у світі надзвичайно видозмінені, і тому вирішити їх виключно позитивним правом є, на нашу думку, малоефективним. Тому деякі проблеми слід вирішувати кризь при-

зму онтології людини і співвідношення даних категорій з проблемами релігії, антропології, філософії, медицини, етики, біоетики і т. д., оскільки дані проблеми тісно переплітаються з такими категоріями, як мораль і справедливість, свобода і відповідальність (не тільки юридична, але й перед Богом, Всесвітом). На нашу думку, вищенаведені проблеми слід вирішувати виключно в площині ресекуляризації, поверненні до божественних начал, до онтології людини.

Французький філософ Мішель Фуко в праці «Інтелектуали і влада» зазначає, що в сучасному суспільстві інтелектуали мають реальну владу, оскільки завдяки їм здійснюється науково-технічний прогрес у сучасному світі, а також фактична влада у постмодерні належить інтелектуалам, які здійснюють наукові відкриття, на основі яких відбувається швидкий розвиток планети Земля. І на них – повна відповідальність за сучасний стан справ у світі [16]. Але вищезазначена діяльність інтелектуалів повинна базуватися на релігійній парадигмі, онтологічній основі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бальтазар Г. У. фон; Ратцингер Й. (Бенедикт XVI); Шюрман Х., Принципы христианской этики; пер. с нем. / Серия «Современное богословие»). – М.: Библейско-Богословский институт св. апостола Андрея, 2007. – 83 с.
2. Ратцингер Й. (Бенедикт XVI) Сущность и задачи богословия. Попытка определения в диспуте современности / Й. Ратцингер; пер. с нем. (Серия «Современное богословие»). – М.: Библейско-Богословский институт св. апостола Андрея, 2007 – 144 с.
3. Завалько Г. А. Проблема соотношения морали и религии в истории философии / Г. А. Завалько. – М.: Ком Книга, 2006. – 216 с.
4. Геффдинг Гарольд. Философия религии; пер. с нем. / Гарольд Геффдинг. – Изд. 3-е. – М.: Изд-во ЛКИ, 2007. – 408 с. (Из наследия мировой философской мысли: этика).
5. Барт К. Оправдание и право / К. Барт; пер. с нем. (Серия «Современное богословие»). – М.: Библейско-Богословский институт св. апостола Андрея, 2006. – 150 с.
6. Философия религии: Хрестоматия / Сост. В.Е. Данилова. – М.: Флинта; Наука, 2009. – 536 с.
7. Бутру Эмиль. Наука и религия в современной философии; пер. с фр. / Эмиль Бутру; предисл. В.А. Базарова. – Изд. 2-е. – М.: КРАСАНД, 2010. – 360 с. (Из наследия мировой философской мысли: философия науки).
8. Ковлер А. И. Антропология права: учебник для вузов / А. И. Ковлер. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 2002. – 480 с.
9. Салагай О. О. Трансплантация органов и тканей человека в международно-правовом и сравнительно-правовом аспекте / О. О. Салагай // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2011. – Первый выпуск (№ 26) – С. 75–84.
10. Иен Барбур. Этика в век технологий / Иен Барбур. – М.: Библейско-Богословский институт св. апостола Андрея, 2000. – 427 с.
11. Рейчеле Дж. Активная и пассивная эвтаназия / Дж. Рейчеле // Этическая мысль. Научно-публицистические чтения. – М., 1990.
12. Олейник О. Этические о правовые аспекты эвтаназии / О. Олейник // Юридическая практика, 28 ноября 2001. – 360 с.
13. Чистяков Г. Умирание или эвтаназия? / Г. Чистяков // Русская мысль. – 1998. – 3 декабря.
14. Вильверде К. Философская антропология; пер. с исп. / К. Вильверде // Глава «Страдание и смерть». – М., 2000. – 480 с.
15. Лукьянов А. С. Биозтика с основами биоэтики: учеб. пособие / А. С. Лукьянов. – М.: Научный мир, 2008. – 360 с.
16. Фуко Мишель. Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью. Часть 2 / Мишель Фуко; пер. с франц. И. Окуневой; под общ. ред. Б. А. Скуратовой. – М.: Праксис, 2005. – 320 с. – (Серии «Новая»).